

Euskal Arkeologiaren lanak

Historia eta azken hamarkada

Jose Antonio Mujika

Artikulu honen helburuak Euskal Herriko Historiaurreari dagozkion ikerketa arkeologikoen historiaren zirriborro labur bat egitea eta, azken hamarkadan, egin diren indusketen berri, labur-labur, azaltzea dira. Zoritxarrez, hauetan lortu diren emaitzak, ez ditugu argitaratuta eta horren arabera, zenbait aztarnategiri buruz eman dezakegun eritzia, aberatsagoa edo laburragoa izango da.

Ikerketa arkeologikoen historia

Euskal Herriko ikerketa arkeologikoen sustraiak XIX. mendean ezar ditzakegu, baina sendokuntzaren hasiera mende honen bigarren hamarkadan. Hauek, Europan aurrera eraman zirenen paremodukoak ziren, zenbait kasutan baita hobeak ere, batez ere, aztarnategiak ikerketa-metodologia oso egokiz aztertu eta

hauetan lortu ziren datuak oso egoki eta ardura handiz argitaratu zirelako. Hala ta gutziz ere, kontutan izan behar dugu, ehun urte hauetan zehar aldaketa ugari izan dela, bai helburuetan bai metodologian, eta nola ez arlo hau landu duten pertsona, elkarte, etabarretan. Hori dela eta, ikerketen bilakaera, tradizionalki, bost fasetan sailkatzen da: ikerketen hastapenak (1916 arte), sendokuntza (1916-1936), desnorabideketa (1937-1953), berregituratzea (1953-1967) eta arloarteko ikerketa eta ikertzaileen espezializazioa nagusitzea (1967tik aurrera).

Lehenengo aztarnategien aurkikuntzak, uste gabekoak (ondorengo beste asko ere bai) izan ziren. Horrela, gutxi gorabehera 1831n, Egirazko Aizkomendi trikuharriaren idorokuntzarekin hasiera ematen diogu historia labur honi. Batzuek diotenez nekazari baten goldea ganbarako harlauzetako ertz batean ka-teatzen zelako aurkitua izan zen, beste batzuen eritziz berriz, Gasteiztik Iruñera (1931n) irekitzen ari ziren biderako harri bila zebiltzala. Gertakizun hau zela eta Aguraingo alkateak, P. A. Zabalak, txosten bat bidali zuen San Fernando Akademiara (1833) eta bertan zioenez goldeak mugitutako lurra trikuharriaren ganbara edo sarbidean ezkutatu zen, zulo bat azalduz... Hezur eta gerezurrez beterik zegoen, eta hilotzek burua Ekialdera eta oinak Mendebaldera omen zituzten...

Urte gutxitan beste trikuharri batzuk ere aurkitu ziren Araban (Sorginetxe, Kapelamendi, Gurrupide, Okina...), baina 70. hamarkadararte itxaron beharra egon zen gai honen ikertzaile aitzindariak zenbait idazlan argitaratzen hasteko. Horrela, 1867tik 1881era, Araban, L. de Velasco (*Los dólmenes y antigüedades prehistóricas de Alava*), R. Becerro de Bengoa (*El libro de Alava, Los dólmenes celtas*) eta F. Baraibar ihardun ziren; Iparraldean (Baiona, Mouligna... inguruan) A. Vidal, Darricarrière eta A. Détroyat (*Notice sur les stations de l'âge de la pierre découvertes jusqu'ici autour de Bayonne*)... Beste lurraldeetan, berriz, aurkikuntza batzuk besterik ez zen egin: Aralarko Jentillarri trikuharria, Aizkorriko aztarnategi paleontologikoa (Oñati)...

XIX. mendearen azken hamarkadan ikerketek beste bultzada trinko bat ezagutu zuten eta hortik aurrera etengabe landu ziren lurralde gutzietan.

Arabian, J. Apraizek bere *Los dólmenes alaveses* idazlanean Arrizala, Egiraz, Kuartango, Kapelamendi eta Eskalmendiko indusketa edo miaketan berri emango du eta, 1914ean, E. de Egu-

ren-ek bere Tesia *Estado actual de la Antropología y Prehistoria Vasca. Estudio Antropológico del Pueblo Vasco* irakurri.

Bizkaian, haitzuloetan (Armiña, Azkondo, Baltzola...) historiaurreko aztarnak aurkitu ziren eta hauen artean, "Venta Laperra"ko grabatuak (1904-1906).

Gipuzkoan, berriz, 1892tik 1906ra Aizpitarte IV haitzuloa (Errenteria) industu zuten Lersundiko Konteak, P. M. Soraluze, G. Reparaz eta E. Rotondok; eta bertako Goi-Paleolitoko aztarnaz Europako zenbait historiaurrelari ospetsu (J. Bouyssonie, H. Breuil. E. Harlé, H. Obermaier) interesatu zen.

Nafarroan, 1894etik aurrera, F. Huartek eta F. Isturitz-ek Aralarko lehenengo trikuharriak aurkitu zituzten. 1910ean, Museo Artistiko-Arkeologikoa inauguratu zuten. J. Iturralde eta Suit-ek, 1911n, hamaika trikuharri (Aranzadi, Aranzabal...) eta beste aizkora leundu eta haitzuloen berri eman zuen bere *La Prehistoria en Navarra* idazlanean.

Iparraldean, 1913an, E. Passemard eta, sekulako aztarnak zituzten Isturitz haitzulo eta harpeak (Olha) industen hasi ziren eta, 1914ean, R. Gombault-ek Okabeko harrespilak deskribatu zituen: *Tumulus et enceintes funéraires de la région d'Iraty*.

Bigarren hamarkadatik aurrera ikerketa arkeologikoak sendokuntz bidean jarri ziren. Aldaketa nabarmenak ematen hasi ziren metodologian, helburuetan... eta batzuen denborapasa izatetik arloarteko ikerketa zientifiko izatera iritsi ziren, makina bat oztopo gaindituz (azpiegitararik eza, diru-laguntza laburra, sasi-jakintsuen jarrera, ordurarteko ikerketa eskasa...). Argi dago aldaketa hauen hasiera ez dagoela zehatz-mehatz egun batean edo urte batean ezartzerik, baina hamarkada horretan eragin handiko gertakizunak ezagutu ziren:

- Hogei urtetan zehar sistematikoki eta zuhur lan egingo zuen hirukotea (T. de Aranzadi, J. M. Barandiaran eta E. de Eguren), garai hartarako espezializazio bat adierazten zuena, osatu zen.
- 1917-18an, J. M. Barandiaranek Gasteizko Seminarioko Ikasturtearen hasieran eman zuen hitzaldian landa-lan arkeologikoetan jarraitu behar ziren erizpide metodologikoen oinarriak eman zituen.

Horrela, hogei urtetan, Euskal Herriko Historiaurreaz geneienaren kopurua eta kalitatea erabat handitu eta sendotu zen eta horri esker izan zen posible *Euskalerriko leen-gizona* eta *El hombre prehistórico en el País Vasco* sintesi-lanak argitaratzea (1934ean). Zoritzarrez, gerraren ondorioz izan ziren bestelako momentuak ere eta taldea sakabanatu eta galdu egin zen. 1953rarte itxaron behar izan zen egoera hau era mardulean aldatzen hasteko, baina tarte horretan ere zenbait lan egin zuen: T. Atauri, J. M. Barandiaran, J. Elozegi, D. Estavillo, M. Laborde, B. Taracena, L. Vázquez de Parga, etab.en landa-lanak, Príncipe de Viana (1940) (bere barnean Indusketa-Zerbitzua zuela) eta Aranzadi Zientzi Elkarte (1947) sortu, Xaxiloaga- eta Etcheberri-karbiako labarretako irudiak aurkitu, Saint-Périer konteak Isturizko indusketa jarraitu, Nafarroako Azken Brontze-, eta Burdin Aroko hirisketako azterketak...

1953tik aurrera, landa-lanak, miaketak eta hauetako ikertzaileen kopurua ugartzeaz gainera, eragin handiko zenbait gertakizun ezagutu zen. Alde batetik J. M. Barandiaranen inguruan landa-lanetan zenbait gazte, handik denbora gutxi barru ikertzaile oso ospetsuak (J. Altuna, J.M. Apellaniz, I. Barandiaran, A. Llanos...) izan zirenak, ikasten aritu ziren eta neurri batean horren ondorioz, "Ikasterio" (Ikerketa Prehistorikoen Aranzadi Institutua) sortu zen, 20. hamarkadako "Ikuska" taldeak izan zuen esperientzian oinarrituta, urte batzuk geroago (1976) "Arkeoikuska" deituko zena.

Halaber, indusketa berri asko (Aizpitarte IV, Lezetxiki, Marizulo, Intxur...) egin zen, J. M. Barandiaranen zuzendaritzapean edo beste batzuk (J. Elozegi, M. Laborde, D. Fdez. Medrano...) lagun zituela. Gainera, beste ikertzaile batzuek ere (J. Maluquer de Motes, G. Laplace, B. Taracena, L. Vázquez de Parga...) egin zituzten beste indusketa batzuk (Nafarroako "Kortes" hiriskan, Erronkari eta Artaxonako trikuharrietan, Gatzarrian...).

Bestalde, gogora dezagun beste lan batzuren artean, izan zuen eraginagatik, *El hombre prehistórico en el País Vasco* (J. M. Barandiaran, 1953).

Azkenik, 1963an Arabako indusketa eta laborategi-lanen berri ematen duen *Estudios de Arqueología Alavesa* aldizkariak ikusi zuen lehen aldiz argia.

1967tik aurrerako garaia esaldi hauekin defini dezakegu:

- Arloarteko ikerketa eta ikertzaileen espezializazioa nagusitzea.
- Koordenatu kartesiarren sistema, prezisio-instrumentuak (nibel, teodolito,...) analisi-mota berriak (C14 eta beste data-sistema batzuk...) etab. direla eta, prezisio handiagorekin egiten da lan, bai landa-lanetan eta baita laborategietan ere.
- Ondare Arkeologikoaren babes-beharra eta premiazko indusketen ugartzea.
- Euskararen presentzia sendotze-bidean azken hamarkadan.

Ordukoak dira lehen aipaturiko J. M. Barandiaranen ikasle-en lehen Doktoratze-Tesien irakurketak edo bestelako lan mardulen aurkezpenak (I. Barandiaran —1967—, J. M. Merino —1968—, J. Altuna —1971—, J. M. Apellániz —1973—...) bakoitza arlo edo kronologia ezberdinak landuz. Azken hamarkadan berriz tesi ugari irakurri da, gehienak hauen ikasle izandakoenak: A. Baldeón, M. A. Begiristain, P. M. Castaños, A. Castiella, A. Cava, J. Fernández Eraso, A. Saez de Buruaga...

Garai horretan, behar-beharrezkoa ikusi zen, Europako beste lurraldeetan bezala, ikertzaileak gai konkretuetan (faunan, palinologian, harrizko eta hezurrezko tresnerian...) espezializatzen joatea, indusketetan sortzen ziren arazoei aurre egin eta lan horien ondorioz lortzen ziren aztarnak egokiago ikertzeko. Horrela, gaur egun, indusketa denetan izaten da partaide ingurugiroa (batez ere, palinologia eta sedimentologia eginaz) landuko duenen bat.

Garai honetan lurralde bakoitzean egiten diren landa-lanak ezaugarri ezberdinak dituzten bertako ikerketa-zentruetatik (Museo, Unibertsitate eta Elkarte) zuzentzen dira eta hauek kaleratzen dituzten aldizkarien bidez ezagutu daitezke ikerketen ondorioak. Honi ihes egiten dion salbuespen bakarra Iparraldea dela esango genuke, Baionako Euskal Museoan ez dago eta Arkeologiari dagokion sailik.

Halaber, landa-lanak eta miaketak geroz eta ugariagoak dira eta behar horren erantzuna da azken hamarkadan argitaratu diren Gipuzkoako, Bizkaiko eta Arabako Karta Arkeologikoak.

Miaketa eta indusketei esker lortu diren emaitzak aipatzea, ez da erraza, alde batetik gehiegi luzatuko litzatekeelako eta bestetik, gehienak, aztergai direlako.

Azken hamarkadan, Ondare Arkeologikoaren babesa dela eta, larrialdiko edo premiazko indusketen ugaritzea ezagutu da. Nolabait esanda, Gizartea eta Instituzioak gai honen garrantziaz pixka bat jabetzen hasiak daude, baina urratzen hasitako bidea sakondu egin beharko da, baldin eta urte gutxitan, milaka urte-tan iraun duten gure arbasoen aztarnak galdu nahi ez baditugu.

Ondare Arkeologikoa babestearen arazoa, ez da gaurkoa. Orain dela ia hogeitamar urte J. M. Barandiaranek hor industu behar izan zituen antzeko arazoengatik (harrobi, lapur-indusketa, lekukoen erorketa...) aztarnategi batzuk (Santimamiñe, Atxeta, Aizpitarte IV...). Gaur egun, nahiz eta neurri batzuk hartuak egon, arazoa askoz ere larriagoa da, aurka egin behar zaien erasotzaileak beldurgarriagoak direlako (makinak handiagoak, bizkorragoak eta lehen iristen ez ziren tokietara heltzen direnak, lur-mugimendu edo lur-harrotze —errepide eta etxebizitzetarako handiagoak eta sakonagoak, kontrolik gabeko lanak— mendi-pista, etab.) edo aztarna hauen inguruan dagoen merkataritza, sarritan denon ondarea dena hondatzearen ondorioz lortua, etab. Benetan, tamalgarria da horrelako jendailaren joeren ondorioz, zenbait tokitako aztarnategiek duten egoera.

Azken batean arazoa hau da, gai honi buruz dugun Legeria, orekatua ote den Ondare Arkeologikoaren babes egoki batek dituen beharrentzako. Zoritxarrez, ez dago esaterik hori horrela denik. Premiazko indusketei esker, zenbait aztarnategi (Labeko-Koba, Ithé, Prailehaitz, Oilaskoa haitzuloa...), batzuk benetan oso interesgarriak, salbatu dira ondorengo belaunaldietarako, baina garrantza da onartu behar izatea, ezagutzen genituen beste batzuekin ez dugula hori egiten jakin (Baltierako "La Torraza" hilerria, Getariako edo Igeldoko trikuharriak, Olaztiko Koskobilo, Altsasuko Atabo...) eta, noski, gutxiago oraindik, isilean baina jakinaren gainean, zeharo desager erazi dituzten eta guretzat ezezagunak ziren beste zenbaitekin.

Aldaketa ugari eman dira arkeologiaren inguruan, bai bere helburuetan, bai berak gizartean duen betebeharraren arloan eta baita honek ekintza edo lan honi buruz duen eritzian ere. Egoera hobetu egin da, baina ezin dugu esan beharko litzatekeena denik. Gainera, lan honen beharra, zorionez, historiaurre eta ikerketa

klasikoetatik momentu historikoetara ere zabaldu egin da eta hor ditugu Erdi Aroaz eta ia gaur arteko zenbait aztarnaz egiten hasi diren lanak.

Azkenik, beste arazo bat, ikerketa arkeologikoetan euskarak duen presentziari dagokio. Ez dago esaterik euskarak inongo presentziarik duenik gai honetan. Salbuespen batzuk ezik, bere erabilera erabat marginala edo itzulpen hutsa da. Argi dago irakurlego euskaldunaren kopurua (eta noski, hizkuntza berezitua neurri batean ezagutzen duena), igotzen ez baldin bada, etorkizuna iluna izango dela. Hala eta guztiz ere, aurtan, Gasteizko Geografia eta Historiako Fakultatean euskaraz ematen hasiak direnez, irakurle-harrobietako bat hori izango dela itxaroten dugu.

Azken hamarkadako indusketak

Atal honetan kronologikoki aztertuko ditugu azken hamarkadako landa-lanak: Behe- eta Erdi-Paleolitoa, Goi-Paleolitoa, Epipaleolitoa, Neolitoa, Ehorzketak (ehorzketak-haitzuloak, megalitismoa, harrespilak edo mairubaratzak, hilerriak), Eneolito / Brontze-Aroak, Burdin Aroa.

Behe- eta Erdi-Paleolitoko aztarnategiak (duela 35.000 urte baino gehiago dituzte) eta baldintza geografikoen eraginez urriak dira gure Herrian. Behe-Paleolitokotzat har daitezkeenak, gehienetan aire zabaleko aurkikuntza isolatuak izaten dira, eta kronologikoki, oraingoz behintzat, bere amaieraldikoak (Urbasa, Miarritzeko "*Chabiague*"...).

Erdi-Paleolito edo Moustier aldiko (85.000-35.000 urte) maila arkeologikoen indusketak, aire zabalekoenak (Murba, Urbasa, Kurtzia...), nahiz haitzulokoan (Amalda), informazio aberatsa eskaintzen ari dira eta are gehiago garai horietako aztarnak urriak izaten direla kontutan izanik.

Bizkaian, hamarkada honetan, Goi-Paleolitoko (35.000-11.000 urte) industriek dituzten lau haitzulo aztertu dira, baina bitan (Lumentxan —Lekeitio— eta Arenazan —Galdames—, J. L. Arribas eta J. M. Apellániz bateko eta besteko buru direla) ez da oraingoz maila horietara heltzerik izan. Bestekak, oraingoz in-

duskai daudenak hauek dira: Lekeitioko "Sta. Katalina" (E. Bergaza-ren zuzendaritzapean), ondo definitutako bi maila dituen (azalekoena Epipaleolitoko maskortegia, azpikoa berriz, Azken-Madalenaldia) eta Laminak II (Berriatua), lapur-indusketa baten ondorioz larrialdiko edo premiazko indusketa egin behar izan zena, ordurarte ukitu gabe zegoen zonaldeetan.

Gipuzkoan, berriz, haitzulo hauek aztertu dira J. Altunaren zuzendaritzapean. Errallan (Zestoa), 1977-78an, Behe- eta Azken-Madalenaldiko aztarnak dituen egoitza. Bere maila zaharrenean, oso interesgarria beste bi antzuren artean kokatzen zelako, urtesaso epeletan bizi izan ziren basahuntzen ehizean espezializatutako ehiztari taldeek botatuko hondakinak jaso ziren. Gainera, data ugari lortu ziren eta baita beste zenbait datu lehen-gizonaren tresna, elikadura, ingurune eta mundu izpiritualaz ere (maila zaharrenaren azpialdean opari gisako bi bilduma berezi zeuden).

Beste bat Aizarnazabalgo Amalda dugu, non zazpi ekinaldiren ondoren (1979-1985) garai oso ezberdinetako maila arkeologikoak, antzinakoenak garrantzi berezikoak direlarik, definitu ziren: Moustier aldia, Perigord (27.000-20.000 urte) eta Solutre aldia (20.000-17.000), Eneolito-Brontze garaiak, Burdin eta Erdi Arokoak.

Hauetaz gain, Oiartzungo Torre haitzuloan ere, hiru ekinaldi (1981-1983) egin ziren. Honek Goi Perigord-, Solutre-, Madalenaldiko aztarnak eskaini zituen eta, ziurraski, Aizpitarte III eta IVeko oinarritzko kanpalekuetako ehiza-lekuetako bat izango zen. Bestalde, Aizpitarte III haitzuloan, oraingoz induskai dagoenean (1986-1989), Goi-Perigord eta Solutre aldiko tresneri eta elikadura-hondakin ugari jaso dira.

Azkenik gogoratu dezagun A. Arrizabalagaren zuzendaritzapean Arrasateko Labeko Koban egindako premiazko indusketa, non Aurignac aldiko bi maila, interes oso berezidunak, definitu ahal izan diren.

Nafarroan, Goi-Paleolitoko nahikoa urria da. Oraingoz, batez ere, Baztan aldean (Alkerdi, Berroberria...) eta Sakanan (Atabo eta, agian, Koskobilo; biak harrobien ondorioz desagertuta) eza gutzen dira. Agian, azken honekin zerikusia izango duen egoitzaren baten (Urb.2B) aztarnak, Goi-Paleolitoko industrien kutsukoak, aurkitu dira Urbasan, 1981 eta 1983an, I. Barandiaran-en zuzendaritzapean egindako lanetan. Gainera, Urbasako Mugarduiako

zundaketa eta indusketetan (1981-82 eta 1987an) Goi-Paleolitoaren hasierakoak aztertzeo aukera izan du. Horietatik kanpo, amaieraldikoak izan daitezkeen beste elementu batzuk ere azaltzen ari dira: Alaiz haitzuloa (Tiebas), "La Hoya Grande" (Ollite), Etxauri...

Lurralde honetan, tradizionalki ezagunak diren haitzuloetan ere egin dira indusketak. Berroberrian (1977, 1979, 1988, 1989) I. Barandiaranen zuzendaritzapean, Erdi-, Goi- eta Azken-Madalenaldi eta ondorengo (Azilaldi, Epipaleolito eta berriagoak) aztarnak lortuz. Honek berak, Zatoia haitzuloan (Abaurrea Goikoa) egin dituen lanetan (1975, 1976, 1980) Paleolitoaren azken momentuetako aztarnak aurkitu ditu, eta gainera Epipaleolitotik Neolitora izandako aldaketak aztertzeo aukera izan du.

P. Utrillak, berriz, 1976 eta 1979an utzi zituen indusketekin jarraitu du 1988an Abautz haitzuloan (Arraiz), bertan ezagutzen zen Behe-Madalen eta Aziliar itxurako industriaren ezaugarrietan sakonduz.

Iparraldean, indusketak baino ugariagoak miaketak izan dira. Hauen buru Cl. Chauchat dela, aurkikuntza interesgarriak egin dira: Azkonzilo haitzuloan (Irisarri) Goi-Perigord eta Solutre aldiko aztarnak, Unikolepoan (Iholdi) fauna-aztarnak, Apattarri 2an (Donazaharre) zundaketa, Miarritzeko Chabiague-n Behe-Paleolitoko eta Aurignac aldiko zenbait aztarna...

Epipaleolito edo Mesolito aldiko aztarnategi berriak nahikoa ugari dira azken denboran eta sarritan, orain arte ia ezezagunak ziren lurraldeetan (Nafarroan eta Araban), agian, aldi horietako aztarnen bila egindako miaketak orain arte urriak izan direlako.

Araban, joan zen hamarkadaren amaialdera "Montico de Charratu", eta Kukuma aztertu ziren eta, oraingoan, Epipaleolito eta Neolito aldietako maila oso garrantzitsuak dituzten Fuente Hoz haitzuloa eta beraren hurbilean dagoen "Socuevas", A. Baldeón-en zuzendaritzapean.

Nafarroan, aurkikuntza ugari egin dira eta hauen zenbait berri badugu (datak...) nahiz eta aurrerapen gisa izan. 1988an, A. Cava zuzendari dela, Aribeko Haizpea haitzuloa, geometrikodun faziesko Epipaleolitoa duena, industen aritu dira. Honek berak, Urbasako Portugalain harpea arakatu du, Goi-Paleolitoaren azken momentuko edo Azil aldiko aztarnak bilduz. Gainera, Urbasan (Urbasa 11...) aurkitu diren aire zabaleko beste aztarnategietako

batzuei buruz ere eman du zenbait berri. Hala eta guztiz ere, laster izango dugu I. Barandiaran eta J. I. Vegasen zuzendaritzapean eginiko Urbasa eta Entzia Mendizerretako Neolito eta Metal-garaietako bizigu eta biztanlegoari buruzko ikerketa orokorren berri.

Bestalde, M. A. Begiristain buru dela, "Aita Areso" harpean (Biguezal) zundaketak egin dira Epipaleolitik brontze arteko estratigrafia definituz. Azpimarragarria da aurkitu zen Neolito garaiko hilotza. Ikertzaile honek berak, A. Cavarekin, "La Peña" harpea (Marañon) aztertu zuen premiazko indusketa baten bitartez, Geometrikodun Epipaleolitik Burdin Aroa arteko estratigrafia aztertuz.

Iparraldean, D. Ebrard-ek, Ithetatseta harpean (Altzürükü) Epipaleolito edo Mesolitoko suharrizko tresna eta fauna-hondakin ugari aurkitu zuen 1978-79ko indusketetan eta, Cl. Chauchat-ek berriz, Bidartia leian (Azkarate) metro bateko lodierako beste maila bat.

Bestalde, gogora ditzagun Zarauzko Herriko Barra aire zabaleko aztarnategian, premiazko indusketa batez berreskuratu diren Epipaleolitoaren amaieraldiko edo Aitzin-Neolitoko aztarnak. Ésan daiteke toki honek dituen ezaugarrietatik bi direla benetan azpimarragarriak: bata, Euskal Herri hezeko Neolitizazio-prozesuaren ezaguerarako argi asko eman duela eta bestea, Holozenoan, hau da azken izoztaldiaren ondoren, itsas mailan eman diren aldaketen ikerketarako ezagutzen dugun lekuko bakarretakoa (oraingoz Belgikatik Galiziara arteko itsasertzean ezagutzen ez den kalitatekoa) dugula

Azkenik, Neolitoko mailen beste indusketa batzuk ere egin dira, adibidez Nafarroako Abauntz, Aita Areso eta Zatoia, Arabako Fuente Hoz eta Peña Larga (Kripan, Araba)... Kronologia horretako aztarnak oraingoz ez dira ugariak Euskal Herrian, baina azken urtetako lanak emaitza garrantzitsuak eskaintzen ari dira neolitoarte-prozesuaren hasieraz (abere-etxerakotze edo hezitzeaz, zeramikaren sorreraz...). Hauetan, agian, Peña Larga harpeko (Araba) indusketan, J. Fernandez Erasoren zuzendaritzapean, aurkitutako *Cardium* maskorrez apainduriko zeramikazatiak ditugu. Orain arte, horrelako aztarnak, Mediterraneo inguruan ezagutzen ziren, baina somatzen ziren gure lurraldean zonalde horrekin izandako nola-halako harremanak, Ebro haranetik gora igotakoak, adibidez zenbait aztarnategitako itsas mas-

kor mediterranearrak... Orain, erabat ziurtatzen da eragin hori, nahiz eta momentuz horren garrantzia ez neurtzerik izan.

Hamarkada honetan megalitismoaz egin diren azterketek, eta batez ere mota ezberdineko trikuharrienek, ondorio oso interesgarriak eskaini dituzte ikuspuntu ezberdinetatik (megalitismoaren jatorri edo sustraiatz, kronologiaz...). Indusketak lurralde guztietara zabaldu dira, baina hauetako batzutan ugariagoak izan dira.

Arabán, egin diren trikuharrien indusketak, ugariak izan dira (Kurutzebide, Burandi, S. Juan Ante Portam Latinam, Los Llanos), denetan ere J. I. Vegas buru dela. Hauetan C14ez lorturiko datetaz gainera megalitismoaren hasierari eta sustraietara dagozkien arazoak plazaratu dituzte. Horrela, Kurutzebide eta Los Llanos-en ahuntz-arditarren tibian egindako leuntzaile kanalatuak eta zuharrizko geometrikoak aurkitu ziren, hots gure eskematan ehorzketa-mota honetako momentu zaharrenaren ezaugarri bezala jotzen direnak. Bestalde, antzeko bildumak dituzten monumentuak ere aztertu dira Errioxan, Valladoliden... eta honi esker Arabako sarbidedun trikuharrien jatorria Portugalekoetan bilatu beharko litzateke.

Trikuharriez gainera, beste aire zabaleko aztarnategiak industen ere ari dira, adibidez, Los Llanos-ko monumentu megalitikoaren inguruan edo La Renke-n, azken hau L. Ortizen zuzendaritzapean. Hemen harriz eta egurrez osaturiko egitura luze zuzenak aurkitu dituzte, baina hauen interpretazio egoki baterako zehaztasun haundiagoen beharra somatzen da. Hauetaz gainera txabola-zoru, sutegiak eta eguneroko lanetarako behar zituzten tresnak.

Bizkaiko mendebaldean, J. Gorrotxategi eta M. J. Yarrantu alde batetik trikuharri sinpleak (La Cabaña, Cotobasero 2 —Karrantza—) eta bestetik aire zabaleko bizilekuen (Ilso Betaio —Artzentales—) indusketan saiatzen ari dira ondorio interesgarriekin.

Lurralde honetan Eneolito eta Brontzeko beste bi maila industen ari dira Arenaza eta Lumentxa haitzuloetan, J. M. Apellániz eta J. L. Arribas bateko eta besteko buru direlarik. Hauek Goi-Paleolito arteko stratigrafia dute, zundaketek eta J. M. Barandiaranek egin zituen indusketek frogatzen duten bezala, baina oraingoz azaleneko mailak (Erromatar maila, Burdin Arokoa, Brontze eta Eneolitokoa) aztertu dira.

Gipuzkoan, Goierri aldean, 1981etik aurrera eta J. A. Mujikaren zuzendaritzapean, Trikuaitzi I eta II, Larrarte eta Zorroztarri trikuharriak industu dira. Hauetan tresneria oso interesgarriaz gainera (geometrikoak, morfologia ezberdineko gezi-punta ugari, apaingailuak —harrizkoak, urrezkoak...—, giza hezurrak, etab.) beste data batzuk ere lortu dira, hainbat arazo oso interesgarri plazaratuz. Horrela, badirudi, agian, trikuharri sinpleek sarbidedunak besteko aitzinakotasuna izan dezaketela.

Non aurkitzen da trikuharri-mota bakoitzaren jatorria? Biena bat ote da ala ez? Biena berdina ote da eta soilik ingurune eta gizartearen ezaugarriei egokitzearen ondorio ote dira bien arteko ezberdintasun arkitektonikoak? Gogora dezagun sarbidedun trikuharriak Arabako Lautadan edo hegoaldean kokatzen direla, teoriarik behintzat nekazaritzarako toki egokienetan eta, agian, giza talde handiagoak bizi izan zitezkeenetan. Trikuharri sinpleek, berriz, neurritzikiagoak eta mendietan kokatuak izaki ziu-raski, artzantzari loturiko ekonomia izango zuten.

Iparraldean, Altxürüküko Ithé izeneko bi trikuharri industu eta berriztatu dira 1977tik aurrera, G. Ebrard-en zuzendaritzapean, baina ondorioak argitaratzeko daude. Bertan, giza aztarnetaz gainera, C14ez datatu ahal izan den tresneria oso interesgarria aurkitu da: kobrezko puntabikoa eta gezi-punta, "V" antzeko zulodun botoiak, urrezko apaingailua, nazioarteko dekoratibodun kanpaiantzeko lurrontzia, suharrizko gezi-puntak...

Bestalde, ikertzaile honek berak, Euskal Herrian oraingo bakarra den hilarri antropomorfo bat, agian kalkolitokoa, aurkitu du "Hilharre" Ordokian, 1.170 m-ko altuerara.

Haitzuloak, sarritan bizilekuz gainera, momentu batzutan, ehorzketetarako erabili izanak dira. Batzuk, soilik, giza lurperaketa-maila bat besterik ez dute. Ohitura hau Paleolitoko hasi zen, baina Neolitotik aurrera eta, batez ere, Eneolito-Brontzean egiten da zeharo arrunta. Neolito-garaiko lurperaketek bakarkakoak izateko joera dute, eta Eneolito-Brontzekoek berriz, taldekoak izatekoa (toki berdinean bat baino gehiago lurperatzen dituzte).

Neolitoko bakarkako ehorzketa (emakumezko batena) eza-gutzeko aukera izan da Biguezalgo "Aita Areso" haitzuloan eta Anuzita-ko Fuente Hoz-en. Azken hau, agian, bakarkakoetatik taldekakoetarako trantsiziozkoa (hiru hilotzen hezurrak zeuden) izan daiteke. Orain arte, Euskal Herrian, Urnietako Marizuloko

haitzuloaren barnealdean harlauzaz antolatutako zista edo "kuxtatxo" batean aurkitutako gizaseme gazte baten kasua (ardi eta zakur batekin) ezagutzen zen.

Gipuzkoan, Eskoriatza eta Oñatiko Iruaxpe eta Urtao II Eneolitoko ehorzketa-haitzuloak industu dira, A. Armendariz buru dela. Hauetan, giza hezur ugari aurkituz gain, beren kronologia ezagutu ahal izan da eta, gainera, zer nolako opariak "uzten" zizkieten. Trikuharrien garaikideak direla ziurtatzen da eta hauetan bezala, ehortzitako denei, agian, ez zizkietela opariak jarriko. Bestalde, aztarnategi hauetatik nahikoa gertu eta kronologiaz garaikidea den bizileku bat, Anton-koba (Oñati), industen ari da emaitza garrantzitsuekin.

Nafarroako Bardeetan egin diren miaketei esker (1982-87), Brontze-garaiko aztarnategi ugari aurkitu da, hauetako baten zundaketari ekinez J. Sesmaren zuzendaritzapean.

Arabian, ia tradizionalak dira Burdin Aroko bi indusketa, bata La Hoya-koa (Biasteri), non 17 bat ekinaldi egin diren A. Llanos-en zuzendaritzapean; bestea berriz Lastrako kastrokoa (Karanka), P. Saez de Urturi buru dela. Hauetaz gainera, E. Gilek Gasteizko Atxa aztarnategiko indusketa darama aurrera.

Hauetan, momentuz behintzat, ospetsuenak La Hoya-ko hiri harresitua eta aurkitu berri den bere hilerria ditugu. Hirian Erdi-Brontzetik Erromatarkuntza arteko aztarnak jaso dira eta esan daiteke, gaur egun, garai horietako hiriska aberatsena dugula eta ez soilik Euskal Herrian. Aurkitu diren tresna eta apaingailuz gainera (brontzezko edo burdinezkoak, zeramikazkoak...) datu oso interesgarriak eskaini ditu momentu bakoitzeko hirigintzaz eta etxe-barneko antolamenduaz eta hauen horma ondoan egiten ziren umeen ehorzketetaz.

Lastrako hiriska-harresituak Azken-Brontzetik Behe Erdi-Arorarteko aztarnak eskaintzen ditu, Erromatar garaiko hustea ezik. Ohizko den bezala, bere babes militarretarako, mendiak eskaintzen dituen berezko horma bertikalez gainera, harlangaitzez eraikitako murru bat (4 m zabalerakoa eta 5 m-ko altuera-koa) du.

Atxak bi maila ditu, bata II. Burdin Arokoa —K.a. III. edo IV. mendekoa— eta Erromatarkuntzari (Vespasianoren garaikoa, K.o. 69-79) dagokiona, agian, talde militar baten kanpaleku bateko aztarnak izan daitezkeenak dira.

Bizkaian, Gernika inguruan dauden Maruelexako hiriska harresitua (Nabarniz) eta Gastiburu tumulu-santutegia (Arrazua), oso berezia eta dirudienez paralelorik gabea, aztertzen ari dira L. G. Valdés-en zuzendaritzapean.

Gipuzkoan, berriz, X. Peñalverren zuzendaritzapean, 50. hamarkadan J. M. Barandiaranek zati bat besterik aztertu ez zuen Intxurgo hiriska harresitua (Albiztur) industen hasita daude. Oraingoz lau ekinaldi egin dituzte, K.a. I. milurteko Euskal Herriko lurralde hezeko hiriskei buruz zenbait datu oso interesgarri lortuz (datak, zereal aleak, beira-zatiak...).

Iparraldean, aro honetako egoitza edo bizilekurik ez da ia industu. Soilik, Miarritzeko Faroko Harpean ("*Grotte du Phare*") egin ziren bi ekinaldietan, 1984-85ean Cl. Chauchat-en zuzendaritzapean, Azken-Brontze edo Burdin aroko maila bat (sutegi, zeramika...) aurkitu zen, baina jasotako objektuen azken ikerketarik ez da oraingoz argitaratu.

Nafarroan, Burdin Aroa tradizionalki landu izan da eta bide horretan jarraitu da azken hamarkada honetan ere. J. Maluquer de Motes-ek, berak 50. hamarkadan egin zituen Korteko "Alto de la Cruz"eko indusketekin jarraitu du 1986-87an. Hiriska ospetsu honetan, beste zenbait datu interesgarriren artean, azpimarragarria da K.a. VIII. mendeko mahats-haziak aurkitzea, Penintsulan ezagutzen diren zaharrenetakoak.

Bestalde, A. Castiellak Santzolgo (Muru-Astrain) hiri eta hilerria aztertu ditu, 1986-87an, arazo oso interesgarria plazaratuz, nola den, hilotzen errausketa eta hilotzen lurperaketako erritoak elkarbizi izan ote ziren.

Garai honi dagokion ehorzketa-mota zabalduena, hilotzaren errausketa dugu eta gure arteko hilerri-mota "hedatuena" edo, behintzat, ezagunena mairubaratza edo harrespila deitutakoa dugu. Hots, hilotza erraustu ondoren harri bertikalez osaturiko zirkulu baten erdian erraustak sartzekoa. Hauetako asko aztertu dira Iparraldean J. Blot-i esker, baita Gipuzkoako Mulisko Gai-neko multzoan (Hernani/Urnieta) X. Peñalverren zuzendaritzapean ere, nahiz Araban, Entzia mendizerrako Mendiluzekoan, J. I. Vegas-enean eta egindako indusketek, monumentu-mota honi buruzko zenbait argitasun (kokapen, erritual, kronologia...) eman dute. Horrela, lortu diren datei esker K.a. I. milurtean koka daitezke eta agian, hilobi batzuetako datuengatik, erritual-mota honek Erdi Arorarte gure lurraldeetako zenbait tokitan

iraun ote zuen pentsatzera iritsi gaitezke. Bestalde, badirudi, geografikoki fenomeno hau ez dagoela uste zen bezain ondo mugatuta eta agian, lehengai ezberdina (karaharria, hareharriaren orde) erabiltzea izan daiteke beste kausa batzuen artean, hiletan-erritual honen muga Leitzaian ibaian kokatzera bultzatu zuena.

Burdin Aroko ehorzketetaz ari garenez, azken bi urteetan izan da beste idorokuntza oso interesgarri bat: La Hoya hiriskako hilerria. Lehen ikusi dugun ehorzketa-motak batez ere artzantzatik bizi ziren giza taldeen ehorzketa-errituala dela edo eta egitura attalezko bizileku edo egoitz mugikorrek dituzten jendeei dago-kiena behintzat. La Hoyakoa, hiriska harresitu batena dugu, honek berarekin dituen ondorio guztiekin (ekonomia eta gizarte konplexuak —nekazari, artzain, metal-langile...).

J.A.M.